

УДК 342.56

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.12>

ПРАВОСУДДЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Зозуля Є.В.,*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри соціально-гуманітарних
та загальноправових дисциплін**Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ,
ORCID: 0000-0002-8114-1133*

Зозуля Є.В. Правосуддя як засіб забезпечення реалізації принципу верховенства права.

У статті досліджено фактори, що визначають на зміст і сутнісний аспект результатів гносеології правосуддя. Відзначено, що в умовах глобалізації та інтеграційних процесів виникає необхідність у створенні ефективної системи правосуддя, яка б гарантувала дотримання прав і свобод людини, забезпечувала справедливість та легітимність державної влади. Саме правосуддя виступає ключовим інструментом реалізації принципу верховенства права, оскільки воно покликане забезпечити рівність усіх перед законом, незалежність судової влади та ефективний захист прав і законних інтересів.

Встановлено та охарактеризовано ключові історичні, політичні, економічні та євроінтеграційні чинники, які визначають стан гносеології судової системи в Україні. Акцентовано увагу на наслідках радянського минулого, включаючи недовіру до судової системи та низьку правову культуру.

Розглянуто вплив політичних чинників та наведено відповідні приклади; вказано на наслідки цих чинників для правосуддя. Проаналізовано економічні фактори, що підсилюють корупційні ризики. Окремо висвітлено значення євроінтеграційних процесів у реформуванні судової влади.

Акцентовано увагу на важливості незалежності судів, доступності правосуддя та якості судових рішень як ключових елементів реалізації принципу верховенства права. Розглянуто також роль правосуддя у формуванні правової культури та забезпеченні рівності перед законом.

Вказано на положення, що відображають роль правосуддя у забезпеченні верховенства права: захист прав і свобод людини; забезпечення рівності всіх перед законом; інтерпретація та застосування закону; контроль за законністю дій державних органів; формування правової культури.

Резюмовано, що правосуддя виконує центральну роль у забезпеченні реалізації принципу верховенства права через забезпечення незалежності судів, доступності правосуддя для всіх громадян, високої якості судових рішень та їхньої ефективної реалізації. Усі ці елементи є невід'ємною частиною правової держави, у якій верховенство права є базовим принципом функціонування суспільства і держави.

Ключові слова: верховенство права, доступ до суду, корупція, права людини, судочинство.

Zozulya E. Justice as a means of ensuring of the rule of law principle implementation.

The article examines the factors that determine the content and essential aspect of justice epistemology results. It was noted that in the conditions of globalization and integration processes, there is a necessity to create an effective justice system that would guarantee compliance with human rights and freedoms, ensure justice and legitimacy of state power. Justice itself acts as a key tool for the rule of law principle implementing, as it is designed to ensure the equality of all before the law, the independence of the judiciary and effective protection of rights and legitimate interests.

The key historical, political, economic and European integration factors determining the state of the epistemology of the judicial system in Ukraine have been established and characterized. Attention is focused on the consequences of the soviet past, including distrust of the judicial system and a low legal culture.

The influence of political factors is considered and relevant examples are given; the consequences of these factors for justice are indicated. Economic factors increasing corruption risks are analyzed. The importance of European integration processes in reforming the judicial power is covered separately.

Attention is focused on the importance of the independence of courts, access to justice and

the quality of court decisions as key elements of implementing the rule of law principle. The role of justice in the legal culture formation and equality before the law ensuring is also considered.

Provisions reflecting the role of justice in ensuring the rule of law are indicated: protection of human rights and freedoms; ensuring equality of all before the law; interpretation and application of the law; control over the legality of state authorities' activity; formation of legal culture.

It is summarized that justice plays a central role in ensuring the implementation of the principle of the rule of law by ensuring the independence of courts, access to justice for all citizens, high quality of court decisions and their effective implementation. All these elements are an integral part of a law-based state, where the rule of law is the basic principle of society and the state functioning.

Key words: rule of law, access to court, corruption, human rights, judiciary.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення верховенства права є однією з найактуальніших у сучасному світі. В умовах глобалізації та інтеграційних процесів виникає необхідність у створенні ефективної системи правосуддя, яка б гарантувала дотримання прав і свобод людини, забезпечувала справедливість та легітимність державної влади. Саме правосуддя виступає ключовим інструментом реалізації принципу верховенства права, оскільки воно покликане забезпечити рівність усіх перед законом, незалежність судової влади та ефективний захист прав і законних інтересів.

Актуальність дослідження правосуддя як засобу забезпечення верховенства права зумовлена низкою факторів, такими як: глобальні виклики (сучасний світ стикається з новими викликами, такими як міжнародний тероризм, кіберзлочинність, екологічні проблеми, що вимагають адекватних правових відповідей та ефективної роботи правосуддя); інституційні трансформації (реформи судової системи, що відбуваються в багатьох країнах, потребують наукового обґрунтування та оцінки їх ефективності); розвиток інформаційних технологій (нові технології змінюють характер судочинства, вимагаючи розробки нових підходів та інструментів); посилення вимог до якості правосуддя (громадськість все більше вимагає від судової системи справедливості, прозорості та ефективності).

Окрім цього, слід вказати на те, що дослідження окресленої проблематики, у свою чергу, є фактором виявлення проблемних аспектів у функціонуванні судової системи та вироблення шляхів їх вирішення; створення механізмів, які б забезпечили ефективне здійснення правосуд-

дя та захист прав і свобод людини; сприяння формування позитивного іміджу судової системи, а також підвищення довіри до неї населення; сприяння інтеграції національної правової системи в міжнародний правовий простір. Наголосимо, що висвітлення правосуддя в окресленому нами аспекті є необхідною умовою для побудови демократичної та правової держави.

Таким чином, дослідження правосуддя як засобу забезпечення верховенства права є надзвичайно актуальним і має важливе значення для розвитку національної системи права.

Мета дослідження. Метою дослідження є дескрипція правосуддя як засобу забезпечення реалізації принципу верховенства права.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика судоустрою та верховенства права набула особливої уваги в межах національної доктрини права з початку 2000-х років, коли були прийняті нові на той час галузеві кодекси, а також базовий закон про судочинство, запроваджено адміністративне судочинство.

Питання організації судової системи, необхідності впровадження вимог верховенства права стали предметом вивчення таких науковців як: В. Авер'янов, Є. Білозьоров, В. Боняк, Ю. Ведерніков, С. Гусаров, І. Завальнюк, Н. Ільчишин, М. Коваль, І. Коропатнік, М. Мельник, М. Пендюра, Р. Попов, О. Свида, О. Скочильяс-Павлів та ін.

Аналіз робіт цих науковців дозволяє визначити такі основні напрями сучасних досліджень в контексті визначеного нами предмету пізнання: аналіз законодавства у сфері здійснення судочинства; дослідження вітчизняної судової практики; оцінка ефективності судової системи; порівняльно-правовий аналіз; дослідження громадської думки про стан та якість правосуддя, ваді здійснення правосуддя тощо.

Наголосимо, що у роботах вітчизняних дослідників вказуються і основні проблеми та виклики для здійснення правосуддя у сучасних умовах. Серед них слід згадати такі як: політична залежність суддів (вплив політиків на судову систему залишається однією з найгостріших проблем); корупція (корупція в судовій системі підриває довіру до правосуддя); недостатнє матеріально-фінансове забезпечення (недостатнє фінансування судової системи гальмує її розвиток та негативно впливає на якість); низький рівень правової свідомості (низький рівень правової свідомості громадян ускладнює боротьбу з правопорушеннями).

Водночас, зазначимо, що важливо саме комплексно досліджувати правосуддя як засобу забезпечення верховенства права, що і визначає предмет і мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Вивчення наукової літератури за предметом дослідження

дозволяє визначити фактори, що впливають на зміст та сутнісний аспект результатів гносеології правосуддя. Серед них, на нашу думку, на особливу увагу заслуговують наступні:

1. Історичний контекст. Не можемо не відзначити, що радянське минуле залишило глибокий слід на правовій системі України, що вимагає тривалих і системних реформ. «Суд радянської доби повністю зруйнував досягнутий прогрес в галузі права і у т.ч. у сфері судочинства, – зазначають С. Юлдашев і С. Демченко. – Радянська правова доктрина не визнавала навіть основоположних демократичних принципів діяльності судових органів. Зокрема, у кримінальному судочинстві, такий важливий принцип як змагальність замінювався висновком прокурора, який слугував (замість норми закону) підставою для винесення вироку» [1, с. 135-136]. У радянський період суди були складовою механізмом масових репресій, закріплюючи у своїх рішеннях волю партійної номенклатури.

Виокремимо *inter alia* наслідки радянського минулого для судочинства:

– недовіра до судової системи: довгі роки тоталітарного режиму призвели до того, що громадяни втратили довіру до судової системи;

– низька правова культура: радянська система виховувала у людей повагу не до права, а до влади.

– недостатня професійна підготовка суддів: судді не мали належної юридичної освіти і не володіли навичками незалежного судді (у цьому аспекті згадаємо і ті знання, що показали окремі судді-кандидати на посаду суддів конституційного Суду України [2]).

Застарілі процесуальні норми: Процесуальне законодавство, успадковане від радянської доби, не відповідає вимогам демократичного суспільства.

2. Політична складова. Політичні процеси в Україні значно впливають на стан правосуддя, що ускладнює проведення об'єктивних досліджень. Так у цьому аспекті не можна не згадати судочинство за часів режиму Януковича, зокрема і так званих «суддів майдану». Відзначимо, що хоча це і неофіційний термін, однак, він використовується Громадською радою доброчесності, зокрема і у висновках щодо кандидатів на відповідні посади у суді [3-4]. Додамо, що у Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про відновлення довіри до судової системи України» зазначається: «На сьогодні довіра суспільства до судової системи України втрачена майже повністю. До того ж найбільшої шкоди авторитету судової влади завдали зухвало-неправосудні судові рішення, які приймали судді під час масових акцій громадських протестів у період з 21.11.2013 р. по 21.02.2014 р.» [5].

«Повноваження прокуратури складають загрозу для суддівської незалежності в Україні» [6, с. 14] – відзначається у результатах дослідження корупційних ризиків реформ у сфері судочинства у 2017 році.

3. Економічні фактори. Економічна ситуація в країні також впливає на можливості розвитку судової системи. Відзначимо, що ці фактори також можуть посилювати корупційні ризики. «Випадки ухвалення явно несправедливих судових рішень, корупційні скандали, прецеденти водіння суддями авто в стані алкогольного сп'яніння та інші факти недоброчесної поведінки суддів, що отримують суспільний резонанс, підривають довіру до судової гілки влади в суспільстві, а також негативно впливають на імідж країни на світовій арені» [7, с. 91] – такого висновку дійшли М. Руденко та О. Овчаренко, досліджуючи відкритість і підзвітність судової системи.

4. Євроінтеграційні процеси. Україна прагне інтегруватися в Європейський Союз, що вимагає відповідності європейським стандартам у сфері правосуддя. Усвідомлення цього положення дозволило активно вживати дії щодо удосконалення системи правосуддя. «Період протягом червня 2023 року – липня 2024-го охарактеризувався повноцінною активізацією процесів реформування судової влади, які були зупинені в попередні роки у зв'язку з відсутністю повноважного складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (листопад 2019 року – червень 2023-го) та Вищої ради правосуддя (лютий 2022 року – січень 2023-го)» [8, с. 10] – зазначається в Тіньовому звіті щодо стану правосуддя, підготовленого правозахисними організаціями для інституцій Європейського Союзу.

Зважаючи на все зазначене вище, можна стверджувати, що правосуддя є одним із ключових механізмів забезпечення реалізації принципу верховенства права, оскільки саме судова система виконує функцію захисту прав і свобод громадян, а також забезпечення законності в суспільстві.

Принцип верховенства права є фундаментальним поняттям у будь-якій правовій державі. Реалізація цього принципу неможлива без ефективного функціонування правосуддя. Правосуддя – це система органів і процесів, покликана забезпечити захист прав і свобод людини, а також вирішувати спори, що виникають у суспільстві. Саме суди є тим інструментом, за допомогою якого верховенство права перетворюється з абстрактної ідеї на реальність.

Цілком слушними у цьому аспекті є слова вітчизняних правників про те, що юридична освіта в Україні проходить реформування з метою підготовки висококваліфікованих правників, здатних забезпечити ефективний захист прав людини та верховенство права [9, с. 5].

А. Кучук вказує, що аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить про зростання кількості судових рішень, в яких судді обґрунтовують свої висновки посиланням на принцип верховенства права [10, с. 563].

Саме правосуддя виступає засобом контролю за дотриманням законності та підтриманням справедливості в суспільстві.

Одним із головних аспектів правосуддя є незалежність судової влади, яка забезпечує неупереджене і справедливе розв'язання правових конфліктів. Незалежний суд є гарантом того, що рішення прийматимуться виключно на основі закону, а не під впливом політичних чи будь-яких інших зовнішніх чинників. Саме через цю незалежність суди можуть забезпечувати виконання принципу верховенства права, захищаючи права і свободи громадян від незаконних дій з боку інших осіб або державних органів.

Ще одним важливим аспектом є доступність правосуддя. Верховенство права неможливе без того, щоб кожен громадянин мав реальний доступ до судової системи для захисту своїх прав, включно з фізичним доступом до суду, фінансовою спроможністю звернутися до суду. Забезпечення доступності правосуддя є важливим для рівності всіх перед законом, що є основоположним принципом верховенства права.

Крім того, важливим елементом правосуддя як засобу реалізації принципу верховенства права є якість судових рішень. Справедливі, обґрунтовані та законні рішення судів зміцнюють довіру до судової системи та правової держави загалом. Недовіра до судів або низька якість судових рішень можуть підірвати принцип верховенства права, оскільки громадяни перестають вірити в можливість справедливого розв'язання їхніх проблем у правовому полі.

Ефективність виконання судових рішень також є ключовим чинником. Принцип верховенства права не може бути реалізований, якщо рішення судів не виконуються. Відповідно, на державу покладається обов'язок забезпечити такі механізми примусового виконання судових рішень, які були б достатньо ефективними і не допускали зволікань чи перешкод у їхній реалізації.

Окрім зазначеного, на нашу думку, необхідно виокремити такі положення, що відображають роль правосуддя у забезпеченні верховенства права:

1. Захист прав і свобод людини. Суди розглядають справи, пов'язані з порушенням прав і свобод громадян, і ухвалюють рішення, які відновлюють порушені права.

2. Забезпечення рівності всіх перед законом. Судова влада гарантує, що всі особи, незалежно від їхнього соціального статусу, майнового стану чи інших характеристик, мають рівні права перед законом.

3. Інтерпретація та застосування закону. Суди тлумачать норми права і застосовують їх до конкретних правовідносин, забезпечуючи таким чином єдине розуміння закону в суспільстві.

4. Контроль за законністю дій державних органів. Суди мають право скасовувати незаконні рішення державних органів, що сприяє забезпеченню законності в діяльності державної влади.

4. Формування правової культури. Через свою діяльність суди сприяють формуванню в суспільстві поваги до права і правопорядку.

Висновки. Таким чином, правосуддя виконує центральну роль у забезпеченні реалізації принципу верховенства права через забезпечення незалежності судів, доступності правосуддя для всіх громадян, високої якості судових рішень та їхньої ефективної реалізації. Усі ці елементи є невід'ємною частиною правової держави, у якій верховенство права є базовим принципом функціонування суспільства і держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Юлдашев С.О., Демченко С.Ф. Етапи у реформуванні судової системи України. *Правові новели*. 2021. № 15. С. 133–144.
2. Дорадча група експертів. URL: https://www.youtube.com/@AGE_CCU.
3. Громадська рада доброчесності. Чи залишить ВРП на посаді суддю Майдану Ларису Радуцьку? URL <https://grd.gov.ua/news/chy-zalyshyt-vrp-na-posadi-suddiu-maidanu-larysu-raduts-ku>.
4. Громадська рада доброчесності. ГРД вітає рішення ВККС про рекомендацію на звільнення судді Майдану Володимира Борденюка. URL: <https://grd.gov.ua/news/hrd-vitaie-rishennia-vkks-pro-rekomendatsiiu-na-zvil-nennia-suddi-maidanu-volodymyr>.
5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про відновлення довіри до судової системи України». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4378-1&skl=8.
6. Корупційні ризики останніх реформ у судовій системі України. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/NJ_Judicial_Corruption_Risks_Report_2017_UKR-1.pdf.
7. Руденко М.В., Овчаренко О.М. Відкритість судової гілки влади та її підзвітність суспільству як важливі гарантії забезпечення верховенства права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 85–93.
8. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Єв-

- ропейської комісії щодо України у 2023 році. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2024/09/ali_shadowreport_chapter23.pdf.
9. Кучук А.М., Завгородня Ю.С. Конституційне право. Частина 1. Дніпро: Середняк Т.К., 2023. 128 с.
 10. Кучук А.М. Верховенство права як аксіологічна складова національної системи права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 562–565.